

Сухораб Руслан Сергійович,

аспірант Національної академії

Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

mdigor@ukr.net

ORCID ID: 0009-0004-6661-0204

МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ОСІБ, ЩО ПЕРЕБУВАЮТЬ У МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ

Дана стаття присвячена дослідженню питання дотримання прав людини у місцях несвободи, а також існуючих механізмів їх забезпечення. Відповідно до статті 21 Конституції України, кожна людина є вільною у своїх правах, що окрім іншого означає, що вона може на власний розсуд користуватися належними їй правами, а також всі люди мають рівні права, тобто не може бути ситуації, коли одна людина має більше прав, а ніж інша. Встановлено, що коли свобода пересування певної людини обмежується, зазвичай вона опиняється у місцях несвободи, тобто у місцях, добровільне залишення яких обмежується, а також, в яких встановлюється конкретний режим перебування в таких місцях. Під стандартами у сфері прав людини слід розуміти певні норми та принципи, які визначають права і свободи людини, а також механізми і вимоги їхнього забезпечення, що повинні дотримуватися всіма суб'єктами, особливо державою, у своїй діяльності. Умовно в межах нашого дослідження такі гарантії будемо поділяти на національні та міжнародні. Всі національні нормативно-правові акти, які регулюють права осіб, що перебувають у місцях несвободи становлять єдиний механізм, який передбачає права осіб, що перебувають у місцях несвободи, а також гарантії їх дотримання та забезпечення реалізації. Доведено, що існування міжнародних стандартів свідчить про намагання держав мінімально обмежити права в'язнів та осіб, яких законно позбавлено свободи пересування, а також забезпечувати таким особам мінімальні людські гарантії. В цьому контексті ми схилиємося до думки, що права осіб, яких законно обмежено свободи пересування не обмежуються, а деталізуються з метою досягнення завдань їхнього перебування у місцях несвободи, оскільки саме на рівні національного та міжнародного законодавства детально передбачаються права таких осіб та основні гарантії.

Ключові слова: місця несвободи, гарантії прав, національний механізм, міжнародний механізм, національний превентивний механізм.

Sukhorab S. MECHANISMS FOR ENSURING THE RIGHTS OF PERSONS IN PLACES OF DETENTION

This article focuses on the issue of human rights observance in places of detention, as well as the existing mechanisms for their enforcement. According to Article 21 of the Constitution of Ukraine, everyone is free in their rights, which, among other things, means that they can exercise their rights at their own discretion, and all people have equal rights, i.e. there can be no situation where one person has more rights than another. It has been established that when a person's freedom of movement is restricted, he or she usually ends up in places of detention, i.e., places where voluntary departure is restricted and where a specific regime of stay in such places is established. Human rights standards should be understood as certain norms and principles that define human rights and freedoms, as well as mechanisms and requirements for their enforcement, which must be observed by all actors, especially the state, in their activities. For the purposes of our study, we will conditionally divide such guarantees into national and international ones. All national legal acts regulating the rights of persons held in places of detention constitute a single mechanism that provides for the rights of persons held in places of detention, as well as guarantees of their observance and enforcement. It is proved that the existence of international standards indicates that states are trying to minimize the rights of prisoners and persons legally deprived of their freedom of movement, as well as to provide such persons with minimum human guarantees. In this context, we are inclined to believe that the rights of persons legally deprived of their freedom of movement are not limited, but are detailed in order to achieve the objectives of their stay in places of detention, since it is at the level of national and international legislation that the rights of such persons and basic guarantees are provided in detail.

Key words: places of detention, guarantees of rights, national mechanism, international mechanism, national preventive mechanism.

Постановка проблеми. В сучасному світі права людини набувають нового забарвлення, постійно розвиваються, виникають нові, що пов'язано із розвитком самого людства та науки. Водночас, є досить очікуваним і той факт, що продовжують існувати і проблеми щодо створення державою дієвого механізму забезпечення їх реалізації, поновлення порушених прав тощо. На держави постійно покладаються нові обов'язки, в тому числі і законодавчого характеру щодо створення належних умов, за яких кожна людина зможе відповідним чином реалізувати свої права та скористатися ними. Так, відповідно до Конституції України, а саме до статті 21, кожна людина є вільною у своїх правах, що окрім іншого означає, що вона може на власний розсуд користуватися належними їй правами, а також всі люди мають рівні права, тобто не може бути ситуації, коли одна людина має більше прав, а ніж інша. Цією ж статтею Основного закону утверджується і факт непорушності та невідчужуваності прав людини [1]. В той же час, існують певні категорії людей, права яких все ж за певних умов можуть бути обмежені. До таких категорій належать особи, свобода пересування яких за тих чи інших обставин обмежується, а у зв'язку із цим обмеженню підлягають і інші права таких осіб. Коли свобода пересування певної людини обмежується, зазвичай вона

опиняється у місцях несвободи, тобто у місцях, добровільне залишення яких обмежується, а також встановлюється конкретний режим перебування в таких місцях. Все це забезпечується уповноваженими представниками держави, які можуть ставитися до виконання своїх обов'язків як добросовісно, так і недобросовісно. За таких умов виникає необхідність забезпечення все ж таки максимальної добросовісності зі сторони осіб, що виконують свої професійні обов'язки та несуть службу у місцях несвободи, а у зв'язку із цим прав осіб, що перебувають у таких місцях не за власною волею. Цю необхідність прийняти називати гарантіями або стандартами прав осіб, що перебувають у місцях несвободи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням проблем захисту прав засуджених та осіб, що перебувають у місцях несвободи займалася чимала кількість вітчизняних науковців-теоретиків та практиків. Серед них, зокрема можна виділити: М. Гуцуляк, З.В. Зарядюк, М. Романов, О.О. Шкута, С.Ф. Денисов, З.В. Журавська, А.С. Колос, М.М. Олашин, Б.А. Скибіцький та інші. Водночас, окремі питання до сих пір залишилися не дослідженими на належному рівні та потребують вивчення.

Метою статті є дослідження стану забезпечення дотримання прав осіб, що перебувають у місцях несвободи, стандартів поведінки з такими особами, виявлення проблем у цій сфері та пропозиція шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Під стандартами у сфері прав людини слід розуміти певні норми та принципи, які визначають права і свободи людини, а також механізми і вимоги їхнього забезпечення, що повинні дотримуватися всіма суб'єктами, особливо державою, у своїй діяльності [2, С. 689].

Умовно в межах нашого дослідження такі стандарти будемо поділяти на національні та міжнародні.

До національних, на нашу думку, належать:

1. Конституція України;
2. закон України «Про попереднє ув'язнення»;
3. Кримінально-виконавчий кодекс;
4. Правила внутрішнього розпорядку в ізоляторах тимчасового тримання органів внутрішніх справ

України;

5. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань;
6. Правила внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої

служби;

7. Національна стратегія у сфері прав людини.

Всі ці нормативно-правові акти становлять єдиний механізм, який передбачає права осіб, що перебувають у місцях несвободи, а також гарантії їх дотримання та забезпечення реалізації. В той же час, права людини, передбачені цими та іншими законодавчими актами порушуються в таких місцях. Так, одним із базових прав осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, є право не зазнавати катувань та інших жорстоких, нелюдських або принизливих видів поведінки і покарання. Це право гарантовано статтею 28 Конституції України, Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, Конвенцією проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принизливих видів поведінки і покарання, а також Факультативним протоколом до цієї Конвенції та іншими міжнародними й національними правовими актами. Принагідно варто зазначити, що згідно зі статтею 64 Конституції України, заборона на катування, жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поведінки або покарання не може бути скасована навіть у разі війни [3]. Згідно з частиною першою статті 115 КВК України, особам, які відбувають покарання у виправних та виховних колоніях, забезпечуються належні житлово-побутові умови, що відповідають вимогам санітарії та гігієни. Засуджені зазвичай розміщуються в приміщеннях блочного типу. Житлова площа для одного засудженого має бути не менше 4 м², а для тих, хто перебуває у лікувальних закладах при виправних колоніях, в установах для тримання та лікування хворих на туберкульоз, або у стаціонарі, – не менше 5 м² [4]. Під час здійснення відвідувань місць несвободи для виконання функцій Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини неодноразово було виявлено проблему відсутності можливості отримання медичної допомоги засудженими особами у комунальних закладах охорони здоров'я [3]. Іншим порушенням прав людини, закріплених відповідними стандартами, є неофіційне використання праці засуджених без укладення трудових договорів, що призводить до відсутності оплати за таку працю. До цього ж відносяться випадки залучення засуджених до понаднормової праці без належної оплати, а також неправдиве табелювання робочих годин, яке призводить до заниження фактичної кількості відпрацьованого часу та відповідного зменшення заробітної плати. У 2023 році залишалося актуальним питання щодо забезпечення права засуджених на своєчасне отримання пенсій після переведення з однієї установи виконання покарань до іншої. Також важливим залишалося питання своєчасного призначення соціальної допомоги засудженим та ув'язненим, які були визнані особами з інвалідністю [3]. З метою запобігання цим та іншим порушенням прав людини у місцях несвободи, а також їх припинення в рамках дії національного превентивного механізму систематичне вивчення таких проблем здійснюється Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, наслідком чого є відповідні заходи реагування, зокрема подання уповноваженим органам з вказівкою на усунення порушень. Вважаємо, що механізм забезпечення прав осіб, що перебувають у місцях несвободи зробить ефективнішим зареєстрований проект закону «Про створення подвійної системи регулярних пенітенціарних інспекцій». Відповідно до цього проекту, подвійна система

регулярних пенітенціарних інспекцій передбачає контроль за дотриманням прав і свобод осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі або пунктах тимчасового розміщення біженців, а також за реалізацією законних прав і інтересів персоналу цих установ. Ця система складається з двох видів інспекцій: внутрішніх (адміністративних) та зовнішніх [5]. Також варто звернути увагу на вже проведені реформи. Так, кримінальний виконавчий кодекс України було доповнено, зокрема додатковими гарантіями захисту прав і законних інтересів засуджених, а саме, забезпечення їх необхідною правовою допомогою. Крім того встановлено порядок застосування заходів заохочення та стягнення до осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі [6]. Особливо важливими є зміни, що стосуються розширення громадського контролю за дотриманням прав засуджених під час відбування покарання [7], а також їхнього права на тривалі побачення та пенсійне забезпечення [8].

Основними документами, які передбачають міжнародні стандарти поведінки з в'язнями є:

1. Європейський кодекс етики працівників пенітенціарних закладів від 12.07.2012 року;
2. Основні принципи поведінки з в'язнями, прийняті Генеральною Асамблеєю ООН 14.12.1990 року;
3. Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод;
4. Конвенція ООН проти катувань;
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року;
6. Європейська конвенція про запобігання катуванням, нелюдському або такому, що принижує гідність, поведінню або покаранню 1987 року;
7. Факультативний протокол до Конвенції ООН проти катувань 2002 року;
8. Мінімальні стандартні правила ООН щодо поведінки з в'язнями, які були прийняті Генеральною Асамблеєю ООН 17.12.2015 року;
9. Європейські пенітенціарні правила від 11.01.2006 року;
10. Мінімальні стандартні правила ООН стосовно заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (Токійські правила) від 14.12.1990 року тощо.

Це лише основні документи, що є складовою міжнародних стандартів, які застосовуються до осіб, що перебувають у місцях несвободи. Не маючи на меті аналізувати кожен з цих документів, варто наголосити, що саме існування загаданих стандартів уже свідчить про намагання держав мінімально обмежити права в'язнів та осіб, яких законно позбавлено свободи пересування, а також забезпечувати таким особам мінімальні людські гарантії. В цьому контексті ми схилиємося до думки, що права осіб, яких законно обмежено свободи пересування не обмежуються, а деталізуються з метою досягнення завдань їхнього перебування у місцях несвободи, оскільки саме на рівні національного та міжнародного законодавства детально передбачаються права таких осіб та основні гарантії.

Загальна декларація прав людини, яка була прийнята ще у 1948 році встановлює основні міжнародно-правові стандарти, яких повинна дотримуватися будь-яка демократична держава. Крім того, мінімальні стандартні правила поведінки з в'язнями є міжнародним документом ООН, що були вперше прийняті 26 червня 1945 року. Іншими словами ці правила називають «Правила Менделі». На даний час ці правила є чинними в останній редакції від 30.08.1955 року. Відповідно до положень мінімальних стандартних правил засуджені, або, як їх називає даний документ - в'язні мають такі права:

- на якісне триразове харчування їжею, достатньо калорійною для підтримання здоров'я. Обговорюючи згадане вище право осіб, що перебувають у місцях несвободи варто зазначити про окрему проблему, що виникає під час реалізації такого права, яка полягає у тому, що такі особи можуть відмовлятися від їжі, оголошувати голодування і т.д. В такому разі постає питання, як адміністрація місць несвободи повинна виконати обов'язок щодо забезпечення реалізації такого права? Чи можна застосовувати примусове годування у таких випадках? Відповіді на ці запитання надають ст. 116 КВК України, постанова КМУ «Про затвердження Порядку примусового годування та умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, які відмовляються від прийняття їжі» від 25.04.2023 року № 385, Закон України від 19.07.2022 № 2429-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо застосування до засуджених та осіб, які тримаються під вартою, заходів примусового годування».

- на нормований робочий день відповідно до національного законодавства та забезпечення права на відпочинок;
- на окреме ліжко відповідно до національних чи місцевих норм, а також забезпечення окремими постільними речами;
- на виплату компенсацій у зв'язку із каліцтвом, отриманим на виробництві або професійного захворювання;
- на своєчасне надання медичної допомоги та у випадку необхідності забезпечення належним лікуванням;
- на пільги, які передбачені кримінально-виконавчим законодавством окремої держави. До прикладу на звільнення від покарання у зв'язку з хворобою, звільнення з випробуванням тощо;
- на задоволення своїх релігійних потреб;
- на негайне інформування членів своєї сім'ї про своє ув'язнення або переведення в інший заклад;

- на вільний доступ до інформації, яка стосується прав та обов'язків ув'язненого, а також роз'яснення такій особі порядку оскарження дій чи бездіяльності працівників місць несвободи;

- на повагу до честі і гідності, заборони застосування жорстоких, нелюдських або принизливих видів покарання за дисциплінарні проступки [9].

Особливе значення у сфері дотримання прав осіб, що перебувають у місцях несвободи мають рішення Європейського суду з прав людини, зокрема ухвалені в рамках ст. 3 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [10]. На необхідності забезпечення цих та інших прав осіб, що перебувають у місцях позбавлення волі неодноразово наголошував і Європейський суд з прав людини. Так, у рішенні ЄСПЛ справа «Луценко проти України (№ 2)» (Заява № 29334/11) від 11.06.2015 [11], судом було визнано порушення Україною окремих з цих прав. На порушення прав засуджених Україною вже неодноразово вказував ЄСПЛ у своїх рішеннях, зокрема у рішеннях «Сукачов проти України», «Каверзін проти України», «Беляєв та інші проти України», «Яковлев проти України» тощо, що вказує на системний характер таких порушень, а отже на проблему із забезпеченням дотримання прав осіб, що перебувають у місцях несвободи.

Крім прав передбачених Правилами Менделі, на європейському континенті прийняті з їх урахуванням Європейські пенітенціарні правила або в'язничі правила, прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 11.01.2006 року. Останні передбачають, що життя в місцях позбавлення волі повинно бути, наскільки це можливо, наближене до позитивних аспектів життя у суспільстві, тобто обмеження, що пов'язані із перебуванням осіб у місцях несвободи повинні бути мінімальними, та необхідними лише для обмеження свободи пересування таких осіб. Також європейські правила передбачають, що особи, позбавлені волі, зберігають усі права, яких вони не були законно позбавлені, при поведженні з такими особами необхідно дотримуватися їхніх прав людини, а також утримання ув'язнених в умовах, які порушують їхні права людини, не може бути виправдано нестачею ресурсів. З огляду на такі основні положення аналізованого документу, варто сказати, що вони є більш деталізованими по відношенню до Правил Менделі, та передбачають переважно не конкретні права ув'язнених, а їх гарантування та забезпечення.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши ситуацію із дотриманням та забезпеченням прав людини у місцях несвободи, варто зазначити, що вона є досить неоднозначною та проблемною. Враховуючи наявність національних та міжнародних стандартів поведження з такими особами, створених з метою їх дотримання та реалізації механізмів, цього виявляється недостатньо. Водночас, варто зазначити, що все ж таки позитивні зрушення є в цьому напрямку, до яких можна віднести: створення національного превентивного механізму, діяльність Уповноваженого ВР України з прав людини, прокуратури з метою припинення порушенням та запобігання їх вчинення тощо. Важливим етапом реформування системи дотримання прав засуджених, вважаємо, стане створення подвійної системи регулярних пенітенціарних інспекцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Козуб О.О., Калнусенко І.С., Гнітій А.О. Удосконалення механізму забезпечення прав засуджених у контексті вступу України до ЄС. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4, 2024. С. 687-691.
3. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році. URL: https://ombudsman.gov.ua/report-2023/rozdil-7-realizatsiia-npm-i-prava-liudyny-v-mistsiakh-nesvobody#Zvernennia_shchodo_porushen_prav_liudyny.
4. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 3-4. Ст. 21
5. Проект Закону про створення подвійної системи регулярних пенітенціарних інспекцій. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/27607>.
6. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо вдосконалення порядку застосування до засуджених заходів заохочення і стягнення: Закон України від 06.09.2016 р. № 1487-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1487-19#Text>.
7. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо гуманізації порядку та умов виконання покарань: Закон України від 06.09.2016 р. № 1488-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1488-19#Text>.
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених: Закон України від 07.09.2016 р. № 1492-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1492-19#Text>.
9. Мінімальні стандартні правила поведження з в'язнями від 30.08.1955. Інтернет ресурс. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text.
10. Краснокутський О.В. Практика Європейського суду з прав людини як один з механізмів забезпечення прав засуджених. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Вип. 2. Том 2. С. 34–38.

11. Справа «Луценко проти України (№ 2)» (Заява № 29334/11) Європейський суд з прав людини від 11.06.2015 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a81#Text.

REFERENCES:

1. *Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]*. (1996, June 28) Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine, № 30, pp. 141 [in Ukrainian].
2. Kozub O.O., Kalnusenko I.S., & Hniti A.O. (2024). Udoskonalennia mekhanizmu zabezpechennia prav zasudzhennykh u konteksti vstupu Ukrainy do YeS [Improving the mechanism of ensuring the rights of convicts in the context of Ukraine's accession to the EU]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal*, 4, 687-691 [in Ukrainian].
3. *Shchorichna dopovid Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny pro stan dodержання ta zakhystu prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini u 2023 rotsi [Annual report of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights on the state of observance and protection of human and civil rights and freedoms in Ukraine in 2023]*. (n.d.). <https://ombudsman.gov.ua/> Retrieved from https://ombudsman.gov.ua/report-2023/rozdil-7-realizatsiia-npm-i-prava-liudyny-v-mistsiakh-nesvobody#Zvernennia_shchodo_porushen_prav_liudyny [in Ukrainian].
4. *Kryminalno-vykonavchy kodeks Ukrainy [The Criminal Executive Code of Ukraine]*. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> [in Ukrainian].
5. *Proekt Zakonu pro stvorennia podviinoi systemy rehuliarnykh penitentsiarnykh inspektsii [Draft law on the establishment of a dual system of regular penitentiary inspections]*. (n.d.). <https://itd.rada.gov.ua/>. Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/27607> [in Ukrainian].
6. *Pro vnesennia zmin do Kryminalno-vykonavchoho kodeksu Ukrainy shchodo vdoskonalennia poriadku zastosuvannia do zasudzhennykh zakhodiv zaokhochennia i stiahnennia [On Amendments to the Criminal Executive Code of Ukraine to Improve the Procedure for Applying Incentives and Penalties to Convicts]*. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1487-19#Text> [in Ukrainian].
7. *Pro vnesennia zmin do Kryminalno-vykonavchoho kodeksu Ukrainy shchodo humanizatsii poriadku ta umov vykonannia pokaran [On Amendments to the Criminal Executive Code of Ukraine to Humanize the Procedure and Conditions of Execution of Sentences]*. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1488-19#Text> [in Ukrainian].
8. *Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zabezpechennia vykonannia kryminalnykh pokaran ta realizatsii prav zasudzhennykh [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Ensuring the Execution of Criminal Sentences and the Realization of the Rights of Convicts]*. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1492-19#Text> [in Ukrainian].
9. *Minimalni standartni pravyla povodzhennia z viazniamy [Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners]*. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text [in Ukrainian].
10. Krasnokutskyi, O. V. (2018). Praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny yak ody z mekhanizmiv zabezpechennia prav zasudzhennykh [The practice of the European Court of Human Rights as one of the mechanisms for ensuring the rights of convicts]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu - Scientific Bulletin of Kherson State University*, 2/2, 34-38 [in Ukrainian].
11. *Sprava «Lutsenko proty Ukrainy (№ 2)» (Zaiava № 29334/11) Yevropeyskyi sud z prav liudyny [Lutsenko v. Ukraine (no. 2) (Application no. 29334/11) European Court of Human Rights]*. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a81#Text [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 25.11.2024